

РОЗДІЛ 8 ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.87

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.40>

МОДЕЛЬ ОСОБИСТОСТІ У ВІТЧИЗНЯНИХ ГУМАНІТАРНИХ СТУДІЯХ XX–XXI СТ.: АКТИВНІСТЬ, ДИНАМІКА, СИНЕРГІЯ

THE PERSONALITY MODEL IN DOMESTIC HUMANITARIAN STUDIES OF THE XX-XXI CENTURIES: ACTIVITY, DYNAMICS, SYNERGY

Павлова А.К.,

*orcid.org/0000-0001-6214-8738**кандидат філологічних наук, доцент,**докторант кафедри фольклористики**Навчально-наукового інституту філології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті простежено концептуальні підходи до окреслення моделі людини у вітчизняних гуманітарних студіях XX–XXI ст. Теоретичний екскурс здійснюється на основі праць відомих учених: О. Кульчицького, А. Єрмоленка, В. Шинкарука, В. Табачковського, В. Калуги, Н. Хамітова.

У дискурсі О. Кульчицького окреслено етнопсихологічні характеристики, власну інтенційність, історичні та соціальні чинники формування особистості. Акцентовано на вадливості персональних виявів кожної людини, її неповторної зовнішності, світогляду, загальноєвропейських витоків психічного розвитку. У працях дослідника виокремлено пріоритетні завдання та методологічні засади філософської антропології, її особливості та місце в новій філософській парадигмі.

У полі зору А. Єрмоленка – нова соціокультурна дійсність, розробка проблем моралі, кореляція понять універсальне – індивідуальне в буттєвому циклі людини й спільноти, вияви людської сутності в різних ситуаціях та сферах суспільного життя: від релігійного – до економічного та політичного.

Коло питань, яке з'ясувалось В. Шинкаруком та його послідовниками, оберталось навколо людини як домінанти комплексного вивчення, що в радянські часи не корелювало з офіційною світоглядною та політичною доктриною. Діада людина – світ у науковому дискурсі дослідника виокремлювалась у особливий пласт гуманітарного знання, розкриваючи інноваційне бачення самого предмета філософії – людини з її особливою реальністю, переживанням подієвості в своєму бутті та бутті інших, різноманітних криз, зумовлених власною інтенцією.

Модус осмислення В. Калугою понять «ідентичність» та «самоідентичність» особистості розгортається в контексті взаємозв'язків між емпіричною річчю та системою образів, які виникають в уяві під впливом зовнішніх чинників, що, зрештою, сприяє формуванню поліаспектного уявлення про певне явище чи подію.

Ключові слова: традиційна необрядова поезія, фольклорний твір, антропологічна модель, філософська антропологія, людина, ідентичність, етнос, система образів.

The article traces the conceptual approaches to delineating the human model in domestic humanities studies of the 20th-21st centuries. The theoretical excursion is based on the works of famous scientists: O. Kulchytsky, A. Yermolenko, V. Shinkaruk, V. Tabachkovsky, V. Kaluga, N. Khamitov.

In the discourse of O. Kulchytsky, ethnopsychological characteristics, personal intentionality, historical and social factors of personality formation are outlined. Emphasis is placed on the priority of personal manifestations of each person, his unique appearance, worldview, pan-European origins of mental development. In the researcher's writings, priority tasks and methodological principles of philosophical anthropology, its features and place in the new philosophical paradigm are highlighted.

In A. Yermolenko's field of vision is a new socio-cultural reality, the development of moral problems, the correlation of universal-individual concepts in the life cycle of man and community, manifestations of the human essence in various situations and in various spheres of social life: from religious to economic and political.

The circle of questions, which was clarified by V. Shinkaruk and his followers, revolved around man as the dominant of complex study, which in Soviet times did not correlate with the official worldview and political doctrine. The man-world dyad in the scientific discourse of the researcher was separated into a special layer of humanitarian knowledge, revealing an innovative vision of the very subject of philosophy – a person with his special reality, experiencing events in his being and the being of others, various crises caused by his own intention.

V. Kaluga's method of understanding the concepts of "identity" and "self-identity" of an individual unfolds in the context of relationships between an empirical thing and a system of images that arise in the imagination under the influence of external factors, which ultimately contributes to the formation of a multi-aspect perception of a certain phenomenon or event.

Key words: traditional non-ritual poetry, folklore work, anthropological model, philosophical anthropology, person, identity, ethnos, system of images.

Постановка проблеми. Антропологічна модель в сучасних гуманітарних студіях пов'язана із системністю особистості, що виявляється в реалізації нею магістральних функцій та в різноманітних обставинах її існування. Людина постає і витвором цього зовнішнього світу, і водночас творцем історії, творцем мистецтва, зокрема фольклорних творів, у яких вона детермінує родові, культурні та соціальні категорії відповідно до засад своєї екзистенційної свідомості. У традиційній необрядовій поезії українства віддзеркалюються риторичні, етичні, естетичні, соціальні канони через репрезентацію мовлення, праці, обрядів, звичаїв, синергію сприйняття резонансних подій у житті особи та цілої спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним для нашого дослідження є задіяння інтегративного підходу, оскільки проблема особистості складна, багатогранна, до неї долучалися й долучаються фахівці різних галузей знань: фольклористи, філософи, антропологі, соціологи, історики, психологи, культурологи, педагоги тощо.

Учені Є. Заїка, О. Зімовін зосереджують увагу на кореляції понять «рефлексивність» та «рефлексія», актуалізуючи феноменологічний підхід до окреслення рефлексивності, а також виокремлюють її вияви у духовному житті людини. На думку дослідників, це поняття потребує синтетичного осмислення, з урахуванням різних аспектів людської психіки, а також соціальної взаємодії, мисленнєвої діяльності, комунікативних чинників, оскільки «рефлексивність особистості – це здатність до спрямування власної діяльності на саму себе, на власні особливості стосовно уможливлення самоконструювання, саморозвитку, самоспричинення, хоча її розгортання може мати не лише конструктивний, а й деструктивний характер» [2, с. 92].

У публікації «Культурологічні виміри осмислення людини в постнекласичній науковій парадигмі» дослідницею О. Оверчук простежено сутність дилеми людина – культура на прикладі теоретичних розробок представників постмодерністського напрямку М. Фуко та Ж. Дерріди. На основі компаративного аналізу зазначених концепцій виокремлено модель особистості інтегративного типу з особливим світобаченням та аксіологічним колом.

Важливим чинником життєдіяльності людини доби постмодерну, на думку О. Оверчук, є особиста актуалізація вмінь у проєкції сенсотворчої організації життєвого середовища, гармонізації духовного світу, а також усвідомлення самотутніх рис, параметрів самоідентичності [7, с. 13–18].

Психологиня С.О. Подофей у роботі «Я-концепція людини як потенціал становлення її суб'єктності» проаналізувала концептуальні підходи в тлумаченні терміна «суб'єктність» на прикладі теоретичних напрацювань вітчизняних учених В. Татенка, З. Карпенко, О. Бондаренка. З-посеред визначальних засад цього поняття – динамічність, самостійність, цілеспрямованість, життєва активність. Акцентовано також на пріоритетних характеристиках особистості, таких, як: здатність моделювати буття, видозмінювати простір особистого існування, здійснювати самоаналіз сутності духовного та фізичного потенціалу, визнавати власну самотутність, долучатися до різноманітних аспектів соціокультурного життя. Виокремлено також значення Я-образу у моделюванні Я-концепції [8, с. 79–80].

Постановка завдання. У центрі традиційної культури – людина та світ як цінність її багатогранного життя, життєві сенси, діяльність, емотивність та синергія прагнень до реалізації сутнісної мети життя. Окреслення аспектів структурування антропологічної моделі фольклору потребує компаративного аналізу наукових гуманітарних студій, у яких простежено концептуальні підходи до інтегративного осмислення особистості, що є *метою нашої публікації*.

Виклад основного матеріалу. Концепти антропологічної моделі можна дослідити на прикладі наукових здобутків учених другої половини ХХ – ХХІ століття. Від античної філософії – до теорії кордоцентризму, надбань Г. Сковороди, М. Шашкевича, І. Франка, Т. Шевченка та інших визначних діячів української культури розгортається панорама осмислення людини та її духовного універсуму в багатогранній творчості О. Кульчицького [4, с. 45–75].

Залучаючи напрацювання з різних галузей знань, учений виокремлює актуальність філософії в моральному та естетичному удосконаленні, міжособистісній та соціальній взаємодії. На основі порівняльного методу дослідником простежуються різні підходи до розуміння людини в діалектиці сенсів, таких, як природне – універсальне – індивідуальне.

Водночас, універсальне аксіологічне коло людини доповнюється системою особливих атрибутів українського етносу, що підкреслює унікальність української культури. У науковій спадщині О. Кульчицького модель особистості постає як результат кореляції спільних історико-суспільних чинників та особистих прагнень. Акцентовано на важливості персональних виявів кожної людини, її неповторної зовнішності, світогляду, європей-

ських витоків психічного розвитку. У працях дослідника окреслено пріоритетні завдання та методологічні засади філософської антропології, її особливості та місце в новій філософській парадигмі [6, с. 13–20].

У творчості О. Кульчицького важливе місце посідає проблема світогляду, його сутнісних характеристик, засад формування та реальних виявів. Людський поступ учений розкриває через особливості осягнення світу, аналітичне сприйняття різних сфер буття, а в самому становленні світогляду виокремлює три важливі періоди. У перший період осмислення світобудови відбувається акумуляція різнобічних проблем, ідей та ідеалів, морально-етичних установок. Для другого – характерний відхід від казкових уявлень про все, що відбувається, та усвідомлення реалій природного середовища, на фоні якого людина, залучаючи здобутки технічного прогресу, організовує своє буття. З осмисленням ролі культури в житті людини і соціуму пов'язаний третій період – це пізнання духовного світу в охопленні вражень, суджень, ідеалів особистості та цілого соціуму, виплеканих і ціннісних [5, с. 13–25].

Постулати комунікативної практичної філософії представлені відомим ученим А. Єрмоленком. Філософський дискурс ґрунтується на принципах класичної комунікативної теорії К.-О. Апеля, П. Ульріха, В. Гюсле та інших учених, виокремлюючись засадничим вектором етико-прикладного змісту. У працях А. Єрмоленка наявна пропозиція формування інноваційної етики гуманістичного характеру, осердям якої є реалізація морального обов'язку та місія відповідальності за усе, що було здійснено особистістю. Мається на увазі колективний характер такої відповідальності з урахуванням доброзичливих міжлюдських взаємин, а важливі правила комунікативної філософії проєктуються з визнанням цінності людського буття [1, с. с. 160–165].

У полі зору автора – новітня соціокультурна парадигма, розробка проблем моралі, кореляції понять універсальне – індивідуальне в буттєвому циклі людини й спільноти, виявів реальної етичної сутності в різних ситуаціях та в різних сферах суспільного життя: від релігійного – до економічного та політичного [1, с. 160–165].

Важливою віхою в осмисленні концепції особистості, її світобачення, атрибутів та сенсів у часо-просторовому континуумі стала діяльність сучасного вітчизняного філософа Володимира Шинкарука, який став фундатором цілісної антропологічної школи [11].

Передумовами такої методологічної еволюції постали наукові студії вченого про представників німецької класичної філософії, які тлумачили сутність людського життя в аспекті трансцендентності, того, що перебуває поза межами чуттєвого пізнання всього суцього. Коло питань, яке з'ясувалось В. Шинкаруком та його послідовниками, оберталось навколо людини як доміанти комплексного вивчення, що в радянські часи не поєднувалось з офіційною світоглядною та політичною доктриною [15, с. с. 140–155].

Діада людина – світ у науковому дискурсі дослідника виокремилась у особливий пласт філософського вчення, розкриваючи інноваційне бачення самого предмета філософії – людини з її особливою реальністю, переживанням подієвості в своєму бутті та бутті інших, численних криз, зумовлених власною інтенцією. Проблематика праць антропологічного характеру ставала дедалі ширшою, оскільки уможлилювала окреслення концепції особистості з урахуванням життя і побуту українського етносу на тлі спільно пережитих подій, зокрема, революцій, війн, жахів сталінського режиму, складних повоєнних років, ідеологізації культуротворчого процесу тощо. Антропологічний вимір філософського дискурсу ґрунтувався на фундаментальних теоретичних напрацюваннях представників «філософії серця», творчої інтелігенції 20-30-х рр., письменників-шістдесятників тощо [15, с. с. 70–85].

В. Шинкарука називають ініціатором антропологічного повороту у вітчизняній філософській думці, оскільки в центрі досліджень постала реальна людина з її екзистенцією як переживанням власного існування, зі здатністю не лише раціонально сприймати й відтворювати образ світу, але й осягати живу історію та подієвість із вірою, надією та любов'ю [14, с. 145–150].

У працях екзистенційного характеру цікавими є міркування автора про феномен любові, яка відіграє важливу роль у процесах людинотворення, оскільки збагачує, наповнює добротою і милосердям. Апелюючи до новозавітної концепції, мислитель визнає домінантність любові з-посеред цієї екзистенційної тріади. Зосерджується увага також на амбівалентності цього почуття. З одного боку, воно приносить радість, людина почувається багатою, здобувши такий неоціненний дарунок, що наповнює життя сенсом і натхненням, а з іншого, переживає про те, що ніколи не зможе оволодіти цим багатством повною мірою, і життя без любові зробить її убогою та самотньою [14, с. 148].

Як представник вітчизняної філософської антропології, В. Табачковський наголошував на необхідності комплексного вивчення особистості, оскільки всі її протиріччя пов'язані з виявами антиномій стосовно внутрішньої сутності з усіма перевагами, з одного боку, та самою життєвою реальністю з її кризами, конфліктами та хибами, з іншого. Така позиція зумовила відхід від есенціального модусу в осмисленні людини та її буття та перехід на екзистенціальний вимір філософської парадигми, що стало магістральним вектором діяльності Київської антропологічної школи.

Учений простежує філософське осягнення людини в історичній ретроспекції, розпочинаючи від антропоморфності, міфологічних уявлень, осмислення її як «образу універсуму», паралелей між людською тілесністю та Всесвітом. У своїх працях мислитель пропонує розглядати філософську антропологію як науку «про природу (сутність) людини, про критерії «людськості» в усіх сферах життя, про взаємозв'язок людини й світу, «мікрокосм» та «макрокосм», про вселюдське та індивідуально-унікальне в людині, про людське призначення та можливість людського самоздійснення тощо» [9, с. 17–20].

В. Табачковський ставить питання про позитивний чи негативний характер антропології, апелюючи до теоретичних здобутків М. Гайдеггера, М. Фуко, Ж. Дельоза, М. Шелера та інших учених, звертаючи увагу на аспекти ставлення до індивідуального життя та життя в широкому сенсі. В. Табачковський зауважував, що на зміну нормативно-ригористичній антропології прийшла сучасна її форма, яка зосередилася на новому осмисленні людини як мікрокосмосу, кола морально-етичних чеснот та їхньої неоднозначної природи в системі взаємодії людина – людина, людина – світ [10, с. 28].

Глибокий аналіз сутнісних виявів ідентичності та самоідентичності здійснив В. Калуга, простежуючи різні форми подієвості, особливостей соціальної взаємодії, науково-технічного розвитку, культурного життя, засад етнопедagogіки в системі формування ідентичності та занурення у власні глибини осягнення світу, справжньої людської сутності з усвідомленням самоідентичності. З-посеред інших проблем, ученого заінтригувала специфіка гри як «ключ до зняття протиріч між ідентичністю та самоідентичністю» [3, с. 326].

Модус осмислення В. Калугою понять «ідентичність» розгортається в контексті взаємозв'язків між емпіричною річчю та системою образів, які виникають в уяві під впливом зовнішніх чинників, що, зрештою, сприяє формуванню поліа-

спектного уявлення про певне явище чи подію. Простежуючи природу розуму в феноменологічному вимірі, його ознаки та практичну роль у людському житті, учений звертає увагу на ймовірність синтезу філософського компонента та магічної практики, застерігаючи при цьому від крайнощів містичного осягнення [3, с. 138].

Окрім низки важливих питань антропологічного характеру, Л. Калуга порушує складну й невичерпну проблему любові, що також є актуальною для дослідження антропологічної моделі фольклору. Розгортаючи тезу К. Кастанеди про наявність у особистісному становленні абстрактної цілі, антрополог розмежовує її значення з ціллю конкретною, яка не має нічого спільного з унікальним внутрішнім світом людини, оскільки вона залежить від різних чинників, зокрема впливу інших особистостей, сутнісної оцінки спільноти, популяризації якоїсь ідеї тощо: «Абстрактна ціль тому й абстрактна, бо стосується винятково внутрішнього світу або матеріально не проявленого чи ідейно неоформленого світу, тобто чистого буття, відкритого лише для споглядання чи осягнення» [3, с. 289].

Важливим теоретико-методологічним підґрунтям у дослідженні антропологічного виміру українського фольклору є праці відомого вітчизняного філософа Н. Хамітова. Серед багатьох праць автора про людину, її сутність, мету та сенс життя, шляхи звільнення від буденності – «Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології». (2017), «Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту» (2019) тощо. Зокрема, в публікації «Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти» (2021) автор приділяє увагу детермінації поняття «філософська антропологія» як науки, яка «вивчає складність і суперечливість людського буття, колізії сутності й існування людини, таїну людської природи» [13, с. 82].

Акцентовано на відмінностях цього напрямку від власне антропології, яка досліджує особливості соціального та культурного характеру, їхньої іманентної суті. За Н. Хамітовим, магістральним завданням філософської антропології є осягнення універсалій, які притаманні особистостям, а також виокремлення самобутніх людських рис та специфіки цілих спільнот. Учений вважає, що з-посеред галузей гуманітаристики ця наука постає, з одного боку, як метатеорія, яка синтезує напрацювання у різних сферах стосовно людини та її соціокультурних характеристик, а, з іншого, вивчає вияви «глибинного духовно-душевного»

в формуванні особистості, що дозволяє вийти за межі іманентності, підіймаючись до трансцендентності. З огляду на це, її названо «філософією трансцендування» [12, с. 15–16].

Висновки. У сучасному гуманітарному дискурсі представлено багатогранне осмислення людини, етнопсихологічних характеристик, аксіологічних вимірів буття. Зосереджується увага на детермінації та диференціації понять «рефлексія»

та «рефлексивність», «ідентичність» та «самоідентичність». Проблема людини та її буття, людського та божественного розгортається на рівні осмислення іманентного і трансцендентного. Важливими є праці вчених, які представляють сферу філософської антропології, що вивчає універсальне в житті людей, а також унікальне й неповторне в самій особистості, специфічні риси різних співтовариств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ермоленко А.М. Комунікативна практична філософія: підручник. Київ: Лібра, 1999. С. 229 – 488. 488 с
2. Заїка Є. Рефлексивність особистості як предмет психологічного пізнання / Є. Заїка, О. Зімовін. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 90–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2014_2_9
3. Калуга В.Ф. Ідентичність та самоідентичність як соціокультурні феномени суспільного буття людини: гендерні та екзистенціальні виміри: дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03. Київ: [б.в.], 2016. 394 с.
4. Кульчицький О. 1 Основи філософії і філософічних наук. Серія: Підручники. Мюнхен – Львів: Укр. Вільн. Університет, 1995. Ч. 42. 164 с.
5. Кульчицький О. Світовідчуття українця. Українська душа. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1956. С. 13–25.
6. Кульчицький О. Український персоналізм. Філософська і етнопсихологічна синтеза. – Мюнхен; Париж: Б. в., 1985. 192 с.
7. Овчарук О. Культурологічні виміри осмислення людини в постнекласичній науковій парадигмі. *Культурологічна думка*. 2015. № 8. С. 13–18.
8. Подофей С.О. Я-концепція людини як потенціал становлення її суб'єктності. *Молодий вчений*. 2017. № 10.2 (50.2). С. 79–83.
9. Табачковський В.Г. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / В.Г. Табачковський, А.М. Дондюк, Г.І. Шалашенко, Є.І. Андрос, Г.П. Ковадло; Київ: Наук. думка, 2004. 244 с.
10. Філософія: Світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. Київ: Либідь, 2004. 432 с.
11. Філософський енциклопедичний словник / голова редколегії В.І. Шинкарук. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. 742 с.
12. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 3-е видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ, 2019. 394 с.
13. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 5. С. 81–94. URL: <https://doi.org/10.15407/vsn2021.05.081>
14. Шинкарук В. Віра, Надія, Любов. *Віче*. 1994. № 3. С. 145–150.
15. Шинкарук В.І. Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми / В.І. Шинкарук, В.Г. Табачковський, Г.І. Шалашенко, Є.І. Андрос, Г.П. Ковадло. Київ: Пед. думка, 2000. 286 с.